

”När döden skiljer oss åt ...”

Curt Dahlgren, professor i religionssociologi

Inledning

Sverige brukar anses som ett av de mest sekulariserade länderna i världen och på en institutionell nivå har banden mellan religiösa institutioner och staten samt andra samhällsliga institutioner lösts upp under framför allt 1900-talet. På en individuell nivå är svenskarna också sekulariserade. Jämfört med många andra länder är det ganska få som regelbundet besöker gudstjänster och andakter i olika kyrkor och samfund. Men man kan också se hur den kristna guden och andra referenser till kristendomen är på väg bort från svenska tidningars dödsannonser.

- I det följande kommer jag först att presentera en kort historik över dödsannonserna i Sverige.
- Sedan kommer jag att ta upp något om de metoder och de data jag använt för undersökningen.
- Och slutligen ifrågasätter jag sekulariseringstesens genom att visa på hur förändringar i dödsannonsernas texter och symboler kan förstås på ett annat sätt.

Dödsannonserns historia

De första dödsannonserna uppträdde som korta meddelanden i svenska tidningar i början på 1800-talet. På 1850-talet blev de mer detaljerade: de berättade om vem som hade dött, hans eller hennes yrke, exakt klockslag när döden inträdde, hur många år, månader och dagar personen hade levt, de sörjandes namn samt innehöll nästan alltid en referens till Svenska kyrkans psalmbok. Strukturella förutsättningar för denna utveckling var naturligtvis urbaniseringen och tidningar som folk hade råd att köpa.

Tillkännagifves att
Skräddarmästare Herr J.
Sundstedts ömt älskade maka
fru Louis Marie, Född Österberg
stilla afled
i Stockholm
tisdagen den 28 nov. kl. 1/2 4 em.
uti en ålder af 54 år
5 mån. 29 dagar
djupt sörjd och saknad av make
barn samt släktingar och vänner
Sv. Psalmboken 313 v 1

Dessa tidiga dödsannonser hade ingen symbol. Första gången ett kors fanns i en dödsannons var 1890, men det var inte förrän på sent 1940-tal som korset blev populärt och tillsammans med en del davidstjärnor och några ordenssymboler dominerade ända fram till slutet av 1970-talet.

Data

För denna studie använde jag dödsannonser från ett slumpmässigt urval av svenska dagstidningar för perioden 1976 t.o.m. 1995. Detta resulterade i 6999 dödsannonser. Med dessa hade jag information från hela Sverige. Men för att se om förändringarna var snabbare i storstäderna, samlade jag också in 5767 dödsannonser från tidningar utgivna i Stockholm, Göteborg och Malmö. I det följande kommer jag dock nästan enbart att använda mig av data från det först nämnda urvalet.

När man analyserar dödsannonser, stöter man på flera problem: man vet inte om de speglar den döda personens religiositet, de efterlevandes känslomässiga tillstånd eller om de reflekterar kulturella normer. Därför intervjuades också 300 personer som hade annonserat nära anhörigs död. Det vi frågade dem var: Varför såg dödsannonser ut som den gjorde?

Varför studera dödsannonser

Man hör ofta att under de senaste 100 åren har döendet och döden i västvärlden flyttats från det offentliga rummet till det privata. Idag sägs döden vara privatiserad. Dessutom använder folk inte gärna ordet död. Detta kan jag delvis hålla med om. Av alla 6999 dödsannonser i det allmänna urvalet är det bara 10 stycken som innehåller ordet ”död”, som t.ex.:

Min älskade make vår käre far och farfar är död.

Det vanligaste verbet som används är istället ”lämna”, som t.ex.:

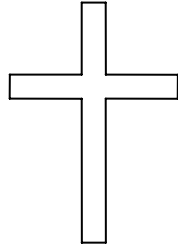
Min kära fru, vår kära mor, svärmor och mormor har lämnat oss ...

I 60 % av alla 6999 dödsannonserna i det allmänna urvalet annonseras någons död med ordet ”Lämnade” eller ”har lämnat”.

Hursomhelst så menar jag att annonserandet som sådant ifrågasätter privatiseringstesen. Genom att annonsera gör man en privatpersons död offentligt, och under de senaste åren innebär floran av olika typer av symboler i dödsannonserna en strävan att karakterisera den döda. Så genom att studera förändringar i dödsannonser, kan vi antagligen lära oss mer om processer i vårt samtida samhälle.

Metoder.

Nedan finns två dödsannonser, en från 1976 och en från 1995

Vår käre
**Bertil
Wilhelmsson**
* 29/7 1896

har i dag lämnat oss, syskon, övrig släkt och
vänner i stor sorg och saknad. I ljust och
tacksamt minne bevarad
Häggum 25 november 1976

LISA
Sonja och Evald
Kerstin och Kjell
Charlott, Henrik and Fredrik
Arne och Karin

Tack käre make, Tack käre Pappa
Vi önska Dig, Vila i frid

Så tag nu mina händer. Och led du mig,
Att salig hem jag länder, O Gud, till dig

Jordfästningen äger rum fredagen den 3 dec.
kl 14.30 i Häggums kyrka, där samling sker.
Efter akten inbjudes till middag på Hotell Fo-
rum. Osa etc

Vår broder
**Alf Ivan
Pettersson**
* 16/11 1927

Har lämnat oss, övrig släkt och vänner

Fränsta den 15 maj 1995
SYSKONEN med FAMILJER

Tyst slocknar ett
människohjärta
Alla har vi våra bestämda dar

Begravningen har ägt rum i stillhet

Båda har en symbol, den ena ett kors och den andra en ros. Båda uppger vem som är död när och var han föddes, var den döde bodde, de närmast sörjande och datum för dödsfallet. Efter detta följer några minnesord, en dikt eller ibland ett bibelcitat från bibeln eller Svenska kyrkans psalmbok. Sist förekommer information om begravningen. I annonsen från 1976 får man veta var och när begravningen ska äga rum, och man är också inbjuden till middag. I annonsen från 1995 har begravningen redan ägt rum. Ibland kan annonserna också innehålla en önskan om att man ska ge pengar till någon välgörenhetsorganisation, antingen kristen eller profan. Ofta är detta formulerat som t.ex. ”istället för blommor, tänk på Svenska kyrkans mission” med angivande av postgironummer.

Varje del av annonsen kodades separat, men annonsen betraktades också som en enhet, i fyra olika kategorier: profan, religiös, allmänreligiös samt de som inte hade något annat än själva kungörelsen.

Religiösa, kristna, texter kan exemplifieras med det följande:

- Kungörelsen: ”Min älskade har stilla insomnat i tron på sin Frälsare, lämnande mig ...”
- Minnesvers: ”Tack kära Mor Sov tryggt i ro ty Herren Dig bjudit att vila.”; ”Blott en dag ett ögonblick i sänder”.
- Extratext: ”Psaltaren ps 23”
- Vädjan: ”Lika välkommet som blommor är en gåva till Svenska kyrkans mission”

Profana texter kan exemplifieras med följande rader

- Kungörelsen: ”Min älskade Maka, vår kära Mor, Svärmor, Farmor och Mormor har i dag stilla insomnat, sörjd”
- Minnesvers: ”Stilla, så stilla Du kära nu slumrar/Borta från sjukdom, oro och strid/Stor är vår saknad men dock vi Dig unnar/Vila, o, vila i frid”.
- Extratext: ”Tack för våra lyckliga år tillsammans”
- Vädjan: ”Lika välkommet som blommor är en gåva till DHRs lokalavdelning i Lidköping”

Allmänreligiösa texter kan exemplifieras med det följande:

- Kungörelsen: ”Min älskade Make mitt allt har idag lämnat mig, syskon, syskonbarn, svägerskor, svågrar, släkt och många vänner i djup sorg och saknad men hoppet om *återseendet* står kvar”
- Minnesvers: ”Vi hann ej säga Dig farväl/ty döden kom så fort/Men nu vi säga Dig vårt tack/vid *evighetens port*”.
- Extratext: ”Tag en *hälsning med* till Far.”

Resultatet av denna kodning framgår av diagram 1.

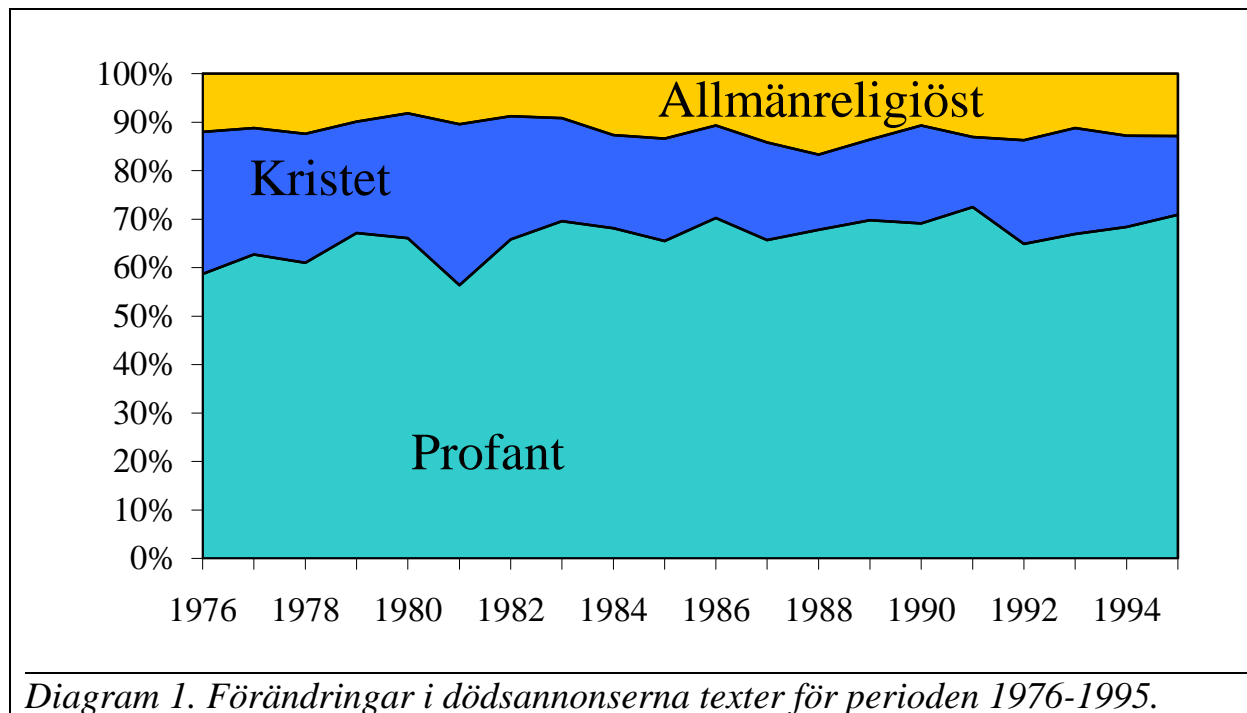

Diagram 1. Förändringar i dödsannonserna texter för perioden 1976-1995.

Av diagram 1 framgår det att majoriteten av alla dödsannonser inte refererar till kristendomen, och de helt profana annonserna ökar också något under perioden. Annonser som i sina texter refererar till kristendomen minskar något, medan de allmänreligiösa är ganska konstanta.

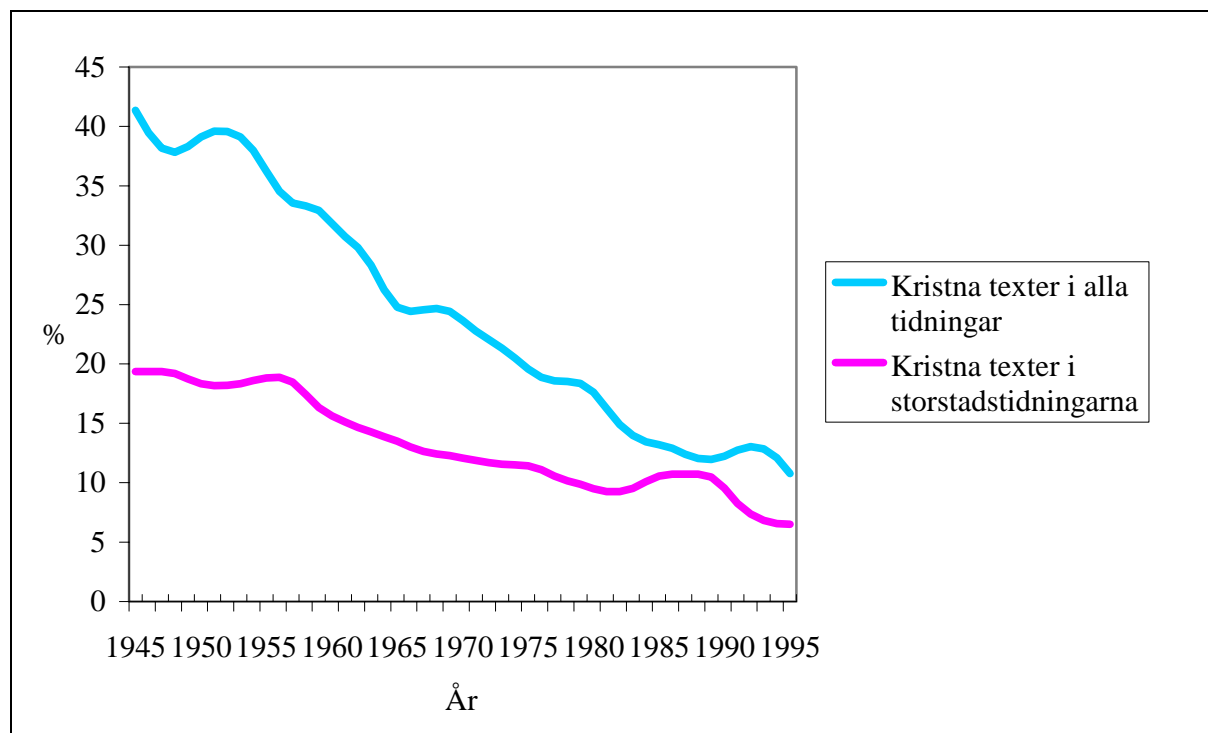

Diagram 2. Förändringar i dödsannonser med tydligt kristna texter 1945-1995

Men jag kodade också annonserna på ett litet mer strikt sätt, på samma sätt som Per Block en gång kodade ett motsvarande material för perioden 1945 till och med 1975. Den striktare kodningen innebär att annonsen måste innehålla ord som "Gud", "Jesus" och "Frälsare", eller att om någon bibelvers eller psalmvers ur Svenska kyrkans psalmbok citerades, måste versnumret vara angivet för att annonsen skulle anses vara kristen. Resultatet av denna kodning framgår av diagram 2, och detta diagram visar en stark nedgång av texter med tydlig referens till kristendomen i det tidningsurval som täcker hela landet. Det finns också en nedgång i de annonser som publicerades i de tre storstädernas tidningar, men här är nedgången svagare. Totalt sett innebär detta att dödsannonserna i landets tidningar alltmer liknar varandra.

Symbolerna

Nästan alltid innehåller en dödsannons också en symbol. Sidor från Dagens Nyheter 1977 och 1995 illustrerar tydligt förändringarna. Utan att drunkna i detaljer

DN 1977

DN1995

<p>† 51 Vår älskade hustru Margareta Almqvist * 11.1.1908 † 14.1.1977 87 ÅR STEN och BARBET Söner</p>	<p>† 53 Vår älskade hustru Erik Berggren * 11.1.1907 † 12.1.1977 70 ÅR SÖNEN och SVÄRSTERN SÖNEN och SVÄRSTERN</p>	<p>† 56 Vår älskade hustru August Ivar Ericsson * 11.1.1901 † 12.1.1977 76 ÅR SÖNEN och SVÄRSTERN SÖNEN och SVÄRSTERN</p>	<p>† 58 Vår älskade hustru Harry Hansson * 11.1.1900 † 12.1.1977 77 ÅR SÖNEN och SVÄRSTERN SÖNEN och SVÄRSTERN</p>	<p>† 61 Vår älskade hustru Karl Larsson * 11.1.1908 † 12.1.1977 69 ÅR SÖNEN och SVÄRSTERN SÖNEN och SVÄRSTERN</p>	<p>† 64 Vår älskade hustru Gunvor (Gun) Nergren * 11.1.1904 † 12.1.1977 73 ÅR SÖNEN och SVÄRSTERN SÖNEN och SVÄRSTERN</p>	<p>† 66 Vår älskade hustru Harry Sandberg * 11.1.1904 † 12.1.1977 73 ÅR SÖNEN och SVÄRSTERN SÖNEN och SVÄRSTERN</p>
<p>† 52 Vår älskade hustru Hans Alster * 11.1.1902 † 12.1.1977 75 ÅR SÖNEN och SVÄRSTERN SÖNEN och SVÄRSTERN</p>	<p>† 54 Vår älskade hustru Aina Blom Thörn * 11.1.1908 † 12.1.1977 69 ÅR SÖNEN och SVÄRSTERN SÖNEN och SVÄRSTERN</p>	<p>† 57 Vår älskade hustru Mären Hellström * 11.1.1904 † 12.1.1977 73 ÅR SÖNEN och SVÄRSTERN SÖNEN och SVÄRSTERN</p>	<p>† 59 Vår älskade hustru Anna M. Ericsson * 11.1.1904 † 12.1.1977 73 ÅR SÖNEN och SVÄRSTERN SÖNEN och SVÄRSTERN</p>	<p>† 62 Vår älskade hustru Gerda Lind * 11.1.1908 † 12.1.1977 69 ÅR SÖNEN och SVÄRSTERN SÖNEN och SVÄRSTERN</p>	<p>† 65 Vår älskade hustru Nina Swarling * 11.1.1908 † 12.1.1977 67 ÅR SÖNEN och SVÄRSTERN SÖNEN och SVÄRSTERN</p>	<p>† 67 Vår älskade hustru Martin Pettersson * 11.1.1908 † 12.1.1977 69 ÅR SÖNEN och SVÄRSTERN SÖNEN och SVÄRSTERN</p>
<p>† 55 Vår älskade hustru Harry Berg * 11.1.1908 † 12.1.1977 69 ÅR SÖNEN och SVÄRSTERN SÖNEN och SVÄRSTERN</p>	<p>† 70 Vår älskade hustru Algen Ennos * 11.1.1907 † 12.1.1977 70 ÅR SÖNEN och SVÄRSTERN SÖNEN och SVÄRSTERN</p>	<p>† 63 Vår älskade hustru Eve Linder * 11.1.1908 † 12.1.1977 69 ÅR SÖNEN och SVÄRSTERN SÖNEN och SVÄRSTERN</p>	<p>† 71 Vår älskade hustru Yngve Rosén * 11.1.1908 † 12.1.1977 69 ÅR SÖNEN och SVÄRSTERN SÖNEN och SVÄRSTERN</p>	<p>† 68 Vår älskade hustru Rolf Tengell * 11.1.1908 † 12.1.1977 67 ÅR SÖNEN och SVÄRSTERN SÖNEN och SVÄRSTERN</p>	<p>† 69 Vår älskade hustru Åke Askfors * 11.1.1908 † 12.1.1977 67 ÅR SÖNEN och SVÄRSTERN SÖNEN och SVÄRSTERN</p>	<p>† 72 Vår älskade hustru Herman Cladnikoff * 11.1.1908 † 12.1.1977 67 ÅR SÖNEN och SVÄRSTERN SÖNEN och SVÄRSTERN</p>

kan dessa förändringar sammanfattas enligt diagram 3. I detta diagram är alla religiösa, nästan alltid det kristna korset, symboler sammanförda till en grupp som jämförs med övriga.

<p>† 63 Vår älskade hustru Lillebeor Ahlbom * 11.1.1908 † 12.1.1977 69 ÅR SÖNEN och SVÄRSTERN SÖNEN och SVÄRSTERN</p>	<p>† 65 Vår älskade hustru Maison Andersson * 11.1.1908 † 12.1.1977 67 ÅR SÖNEN och SVÄRSTERN SÖNEN och SVÄRSTERN</p>	<p>† 67 Vår älskade hustru Inga-Brigt Engblom * 11.1.1908 † 12.1.1977 67 ÅR SÖNEN och SVÄRSTERN SÖNEN och SVÄRSTERN</p>	<p>† 69 Vår älskade hustru Hans Elmqvist * 11.1.1908 † 12.1.1977 67 ÅR SÖNEN och SVÄRSTERN SÖNEN och SVÄRSTERN</p>
<p>† 64 Vår älskade hustru Åke Carlberg * 11.1.1908 † 12.1.1977 67 ÅR SÖNEN och SVÄRSTERN SÖNEN och SVÄRSTERN</p>	<p>† 66 Vår älskade hustru Maison Andersson * 11.1.1908 † 12.1.1977 67 ÅR SÖNEN och SVÄRSTERN SÖNEN och SVÄRSTERN</p>	<p>† 70 Vår älskade hustru Elsa Bergström * 11.1.1908 † 12.1.1977 67 ÅR SÖNEN och SVÄRSTERN SÖNEN och SVÄRSTERN</p>	<p>† 71 Vår älskade hustru Edith Domeij * 11.1.1908 † 12.1.1977 67 ÅR SÖNEN och SVÄRSTERN SÖNEN och SVÄRSTERN</p>
<p>† 72 Vår älskade hustru Herman Cladnikoff * 11.1.1908 † 12.1.1977 67 ÅR SÖNEN och SVÄRSTERN SÖNEN och SVÄRSTERN</p>	<p>† 73 Vår älskade hustru Eve Linder * 11.1.1908 † 12.1.1977 69 ÅR SÖNEN och SVÄRSTERN SÖNEN och SVÄRSTERN</p>	<p>† 74 Vår älskade hustru Yngve Rosén * 11.1.1908 † 12.1.1977 69 ÅR SÖNEN och SVÄRSTERN SÖNEN och SVÄRSTERN</p>	<p>† 75 Vår älskade hustru Rolf Tengell * 11.1.1908 † 12.1.1977 67 ÅR SÖNEN och SVÄRSTERN SÖNEN och SVÄRSTERN</p>

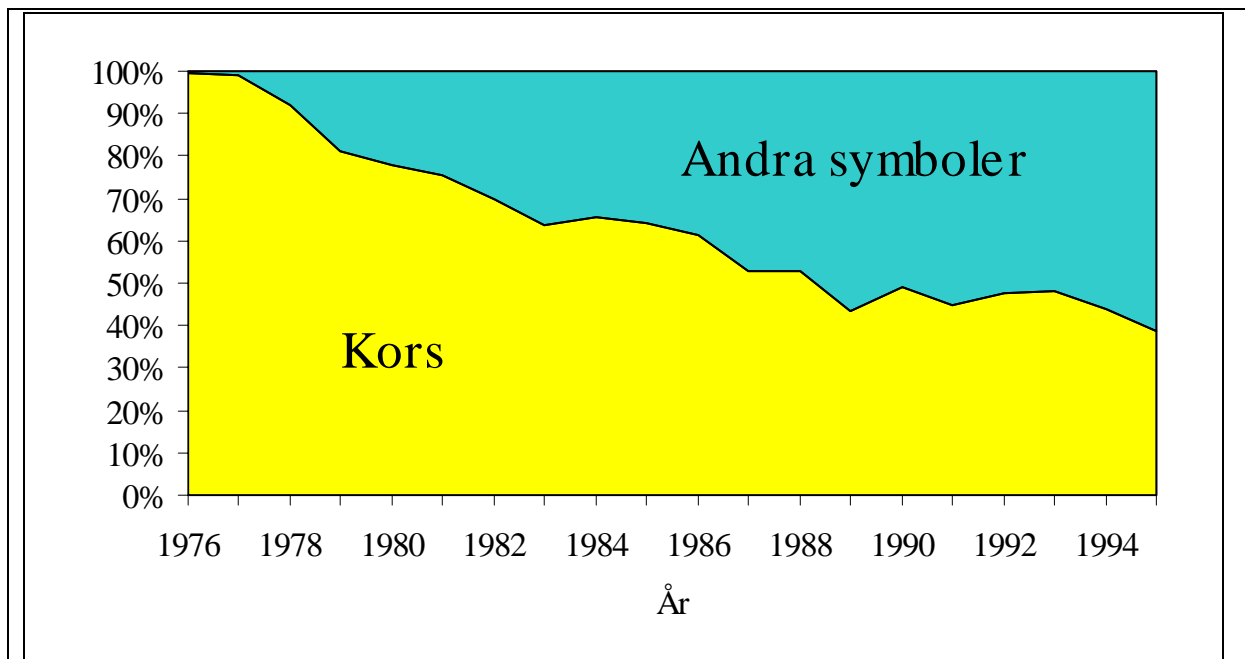

Diagram 3. Förändringar i dödsannonsernas symboler 1976-1995.

1976 hade i princip alla dödsannonser ett kors, medan bara drygt 40 % hade det 1995. Andra symboler än korset tar alltså över, och det har gått lika fort i landsorten som i Sveriges tre största städer, vilket framgår av diagram 4.

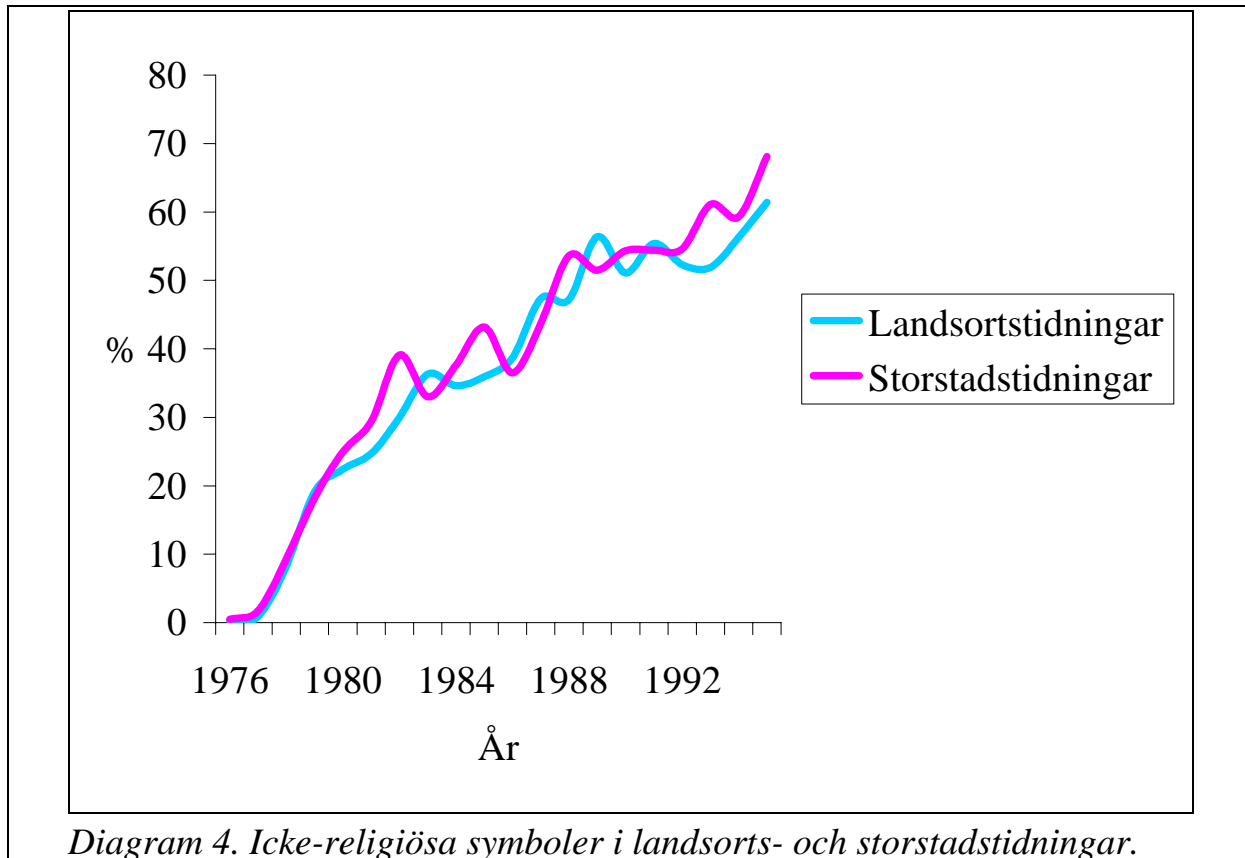

Diagram 4. Icke-religiösa symboler i landsorts- och storstadstidningar.

När man analyserar dödsannonser, har man enbart annonsen att tolka. För att få mer information om varför annonsen såg ut som den gjorde, intervjuades 300 personer som hade annonserat en anhörigs död. Vi frågade dem tre saker:

- Motiv till vald symbol.
- Motiv till vald text.
- Vem hade beslutat om annonsen.

I de allra flesta fall var det de efterlevande som hade bestämt hur annonsen skulle se ut. En majoritet av de intervjuade menade att både symbolen och texten på ett eller annat sätt skulle ge en fingervisning om den dödas personlighet och/eller de känslor de efterlevande hade i samband med dödsfallet och begravningen.

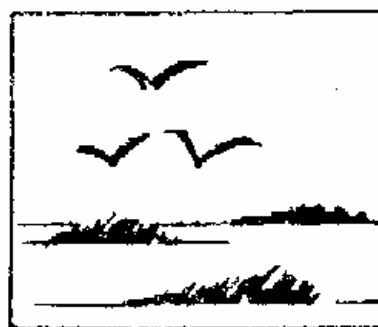
Om den döda var troende kristen, så fanns det ett kors i annonsen. På samma sätt indikerade blommor, fåglar, båtar etc den avlidnas personlighet eller intressen.

En sak som var förvånande var att de som valde fåglar som symbol, hade också allmänreligiösa motiv för valet. En flygande mås ”var en symbol för själen som lämnade kroppen och flög till himmelen”. Den flygande måsen ”är också en symbol för frihet”, medan ”det kristna korset är för tungt”. Andra menade att fåglar symboliserar ”flykten från detta livet”, ”frihet och lätthet” och att ”själen kan återvända som ett djur, eller visa på ett liv efter detta”.

Men fåglar kan också visa på att den döda ”älskade naturen och fåglar”, och då han inte var religiös valde änkan tre flygande fåglar. En annan menade att en persons livsglädje uttrycks bättre med tre flygande fåglar än med ett tungt och tråkigt kors. Men fåglar kan också vara ett tecken på att den döda arbetat inom flygvapnet.

Skälen är de samma med segelbåtar eller andra båtar: de indikerar att den avlidna hade någon form av en relation till sjö eller hav.

Blommor har inget att göra med någon form av religiositet. En linnea (*Linnea Borealis*) indikerar att personen kom från Småland, eller att hon hette Linnea. En brunkulla (Gymna-

denia nigra) visar att den döda var från Jämtland. En ros kan visa på att den avlidna gillade blommor överhuvudtaget, att hon ”var som en ros i mitt liv”, eller att den döda var medlem av Socialdemokratiska partiet.

Diskussion

Både kristna symboler och texter som refererar till kristendomen minskar i svenska dödsannonser. Om man med sekularisering menar en specifik religions inflytande över individen, har vi här ett mycket bra exempel på avkristning. Med detta menar jag att sekularisering med nödvändighet inte implicerar icke religiositet. En del texter i dödsannonserna innehåller ord och fraser som t.ex.:

Far har sträckt ut handen
mor har fattat den
På den andra stranden
mötas de igen

vilket jag menar pekar på någon form av allmän religiositet som karakteriseras av att döden bara är ett slut på detta livet. På ett eller annat sätt fortsätter man att leva. Så förekomsten av religiösa alternativ till kristendomen implicerar att man vill ha ett religiöst stöd när någon har dött, men detta stöd ska, åtminstone inte i dödsannonserna, hämtas från kristendomen.

Också när det gäller symbolerna har det kristna korset ersatts av ett stort antal andra symboler. Fåglar tycks i många fall betyda något speciellt, då de ges en allmänreligiös tolkning. Men de flesta andra symboler, inklusive fåglar, fotboll, hästar, katter, hundar, båtar, etc., valdes för att de berättade något om den avlidna. Så både genom texten, och speciellt symbolen, berättar dödsannonserna något om den döda för oss som inte alls kände honom eller henne. Och

detta betyder att förändringar i dödsannonserna kan användas för att analysera individualiseringsprocessen i västvärlden. För 25 år sedan var det omöjligt att ha en annan symbol än ett kors, med undantag för ordenssymboler och dauidsstjärnan. Det var omöjligt att presentera den döda med en

symbol som visade hans eller hennes intresse för t.ex. motorcyklar eller att den döda var skådespelare. Så tidigare var döden ganska anonym och privat, men idag är den mycket mer offentlig. De individualiserande tendenserna i dödsannonserna, och på senare tid också på gravstenarna, kan ses som en strävan att för allmänheten berätta något om en för de allra flesta okänd person.

Om denna tolkning är riktig, exemplifierar denna individualiseringsprocess i svenska dödsannonser på ett utmärkt sett vad Emile Durkheim i början på förra seklet menade när han hävdade att framtidens religion skulle karakteriseras av en dyrkan av människan. I denna religion var det sant mänskliga heligt, och då kan man enligt min mening se olika symboler som totem, eller emblem, som visar olika aspekter av denna helighet. Så de dödsannonser vi har idag visar inte att svensken är sekulariserad. Istället pekar de på en annan typ av religiositet, en individuell sådan, än den traditionella kristna, i ett alltmer sekulariserat, pluralistiskt och individualistiskt samhälle.

Att läsa vidare

Dahlgren, C.,(2000) *När döden skiljer oss åt ... Anonymitet och individualisering i dödsannonser: 1945-1999*. Databokförlaget, Stockholm